

TERP FAN DE TAKOMST

EINDVERSLAG

Vereniging Dorpsbelang Blije e.o.
Tjitske Andringa, voorzitter
Email: dorpsbelang@blije.frl

datum: februari 2023

INHOUDSOPGAVE

1. TERP FAN DE TAKOMST

1.1	Het verhaal	3
1.2	Het project	4
1.2.1	Selectie ontwerpbureau	4
1.2.2	Ontwerpvisie	4
1.2.3	Ontwerp	4
1.2.4	Versterken natuurwaarden	6
1.2.5	Uitvoering bouw / duurzaamheid	6
1.2.6	Toegankelijkheid	6

2. PROJECTACTIVITEITEN

2.1	Vorbereiding	7
2.1.1	Vergunningen	7
2.1.2	Start bouw 7 juli 2021	7
2.1.3	Dorpsoplevering 2 oktober 2021	8
2.2	Officiële opening 16 juli 2022	9
2.3	Nominatie Gouden Piramide 2022	11

3. ORGANISATIE, FINANCIERING, COMMUNICATIE

3.1	Organisatie	12
3.2	Financiering	12
3.2.1	Oorspronkelijke begroting en dekkingsplan	12
3.2.2	Werkelijke uitgaven	12
3.2.3	Werkelijke dekking	13
3.2.4	Gevolgen voor vaststelling subsidiebeschikkingen	14
3.3	Communicatie	14

4. RESULTAAT

4.1	Behaalde doelen en terugblik	15
4.2	Monitoring en evaluatie	15
4.3	Successen en leerpunten	16
4.3.1	Successen	16
4.3.2	Leerpunten	16

5. TOEKOMST

BIJLAGE 1: overzicht persmomenten

BIJLAGE 2: folder wandel- en fietsroute

BIJLAGE 3: financieel eindoverzicht

1. TERP FAN DE TAKOMST

1.1 Het verhaal

Vroeger leefde het dorp Blije met de zee. De boeren bewerkten het buitendijkse land, er werd gevist op het Wad, gejut op de kwelder en de dijk, het gebied was een speeltuin voor de jeugd. De verhoging van de zeedijk en de herbestemming tot natuurgebied maakten dat de Waddenzee geen onderdeel meer uitmaakte van het leven van de dorpsbewoners. In de uitwerking van hun dorpsvisie uit 2011 beschreven de inwoners van het dorp Blije hun droomwens: *'We willen weer meer met het gezicht naar de Waddenzee toe wonen, leven en werken.'* Centraal element was het idee om ter hoogte van Blije buitendijks een belevingsplek te maken in de vorm van een terp: de *Terp fan de Takomst*. Een plek om oude verhalen te vertellen en nieuwe verhalen te maken. Een plek in de natuur, om te zijn en te genieten van het landschap.

Het idee van Blije werd opgepikt door Sense of Place, het initiatief van Oerol-oprichter Joop Mulder, die met culturele landschapsprojecten de aantrekkingskracht van de Waddenkust wilde vergroten. Het dorp koos voor het ontwerp van Kunstenaarscollectief Observatorium uit Rotterdam. Zij werkten het ontwerp verder uit in nauwe samenwerking met onder meer de Vereniging Dorpsbelang Blije e.o. (hierna Dorpsbelang Blije), de inwoners van Blije, It Fryske Gea, Rijksuniversiteit Groningen, Rijkswaterstaat en Sense of Place. Zo ontstond een terp, die past in een lange traditie van zogenoemde 'land art'. Hierbij spelen kunstenaars in op landschapskenmerken en gebruiken deze voor een nieuwe beleving van de ruimte, waarbij de natuur wordt opgenomen in de kunst. De terp wil een voorbeeld zijn voor bouwen, werken en leven mét het water in plaats van tégen het water en is een barometer voor klimaatverandering en de zeespiegelstijging.

De kwelder van het Friese wad is een plek met ononderbroken panoramische vergezichten op de zeedijk, het binnendijkse gebied, het Wad en de eilanden. Het pad vanaf de zeedijk naar de terp verleidt je om het unieke landschap van het UNESCO Waddenzee Werelderfgoed buitendijks te ervaren en de hoogte in de verte te bezoeken. Hoe hoger je op de terp komt hoe lager de zuilenrijen. Hoe meer je naar binnen gaat, hoe meer je ook buiten komt te staan. Het perspectief tussen de zuilen, als vensters op de wereld om je heen, verandert permanent.

De terp en de wandelgang zijn volledig circulair gebouwd. Specialisten onderzoeken hier een verjongd stuk kwelder op vegetatieontwikkeling en de effecten op vissen, vogels, insecten en het klimaat.

Nu, na bijna 1000 jaar, is de terp terug van weggeweest in het Friese landschap. De oorspronkelijke verbinding met de zee is op een bijzondere en duurzame manier hersteld en de natuurlijke, cultuurhistorische en landschappelijke waarden van het buitendijkse gebied zijn versterkt. Het is een prachtig voorbeeld van burgers die een droombeeld realiseren samen met overheden en gebiedspartijen.

1.2 Het project

1.2.1 Selectie ontwerpbureau

In januari 2017 werden drie ontwerpbureaus benaderd door de door het bestuur van Dorpsbelang Blije ingestelde projectgroep, met de vraag om een visie te ontwikkelen op de *Terp fan de Takomst* onder een aantal voorwaarden. In februari volgde een informatiebijeenkomst met de ontwerper, gevolgd door een rondleiding in het zoekgebied. Voor deze gelegenheid werd de projectgroep uitgebreid met een aantal inwoners uit Blije. In maart presenteerden de drie ontwerpbureaus een eerste verbeelding en schets van hun idee. Voor deze bijeenkomst werd de projectgroep opnieuw uitgebreid met een aantal dorpsbewoners en was ook het voltallige bestuur van Dorpsbelang Blije aanwezig. Unaniem werd gekozen voor de visie en het schetsontwerp van het internationaal gerenommeerd kunstenaarscollectief Observatorium uit Rotterdam. Op de algemene jaarvergadering van het dorp Blije in april 2017 schaarden ook de inwoners van Blije zich met applaus achter deze plannen.

1.2.2 Ontwerpvisie

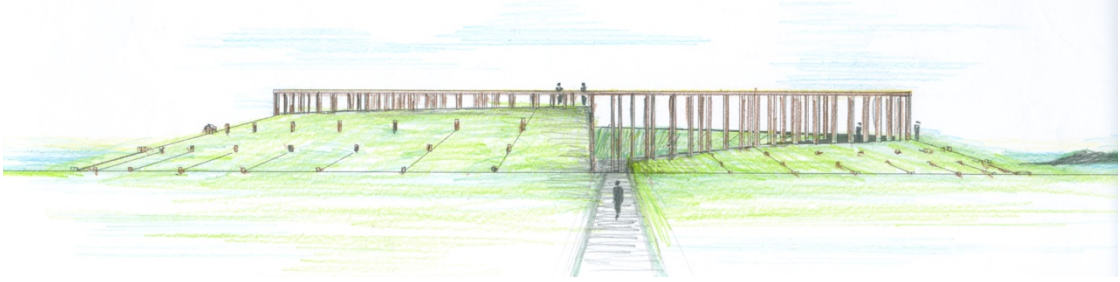
Het waddengebied is één van de weinige natuurgebieden in de wereld waar de menselijke hand en het menselijk handelen direct zicht- en merkbaar zijn. De ontwerpvisie van kunstenaarscollectief Observatorium sluit daar naadloos op aan: zoals de wereld verandert, verandert ook de kunst. Verhalen vertellen, tijdelijke projecten en de fantasie horen tot hun taal waarbij verbindingen gemaakt worden tussen ingenieurskunst en beeldende kunst, tussen vroeger, nu en de toekomst en waarbij denkbeelden veranderd kunnen en mogen worden. En waar van ruimte, plek gemaakt wordt. Zo maakt de *Terp fan de Takomst* het wad toegankelijk voor een groter publiek en gaat dit tegelijkertijd hand in hand met natuurbehoud én -ontwikkeling. De Terp zorgt ervoor dat de menselijke activiteit zich concentreert op deze plek en mensen minder snel uitzwermen over de kwetsbare delen van de kwelder. Dit heeft een gunstig effect op de natuur, waarbij tegelijkertijd de waardering voor het natuurgebied bij het publiek groter wordt. It Fryske Gea, de vereniging voor natuurbescherming in Fryslân, eigenaar en beheerder van de kwelder, is mede hierom graag gastheer voor de Terp.

1.2.3 Ontwerp

Dit was de beschrijving van het oorspronkelijke ontwerp:

'Het landschap is verdeeld in horizonten. Gras, weiland, kwelder, zee met op de horizon eilanden en schepen. Van verre verdwijnt het kleilichaam van de Terp in die horizon, in de horizontale strepen van het landschap. Het paviljoen oogt van verre als een harde potloodstreep die aanduidt: hier wil ik heen. Het pad verleidt de bezoeker om de kwelder in te gaan en de *Terp van de Toekomst* te bezoeken. Dichterbij komend verandert de Terp van schaal en aangezicht. De verticalen worden steeds meer zichtbaar en hebben steeds meer weg van een rijsdam. De ringen bovenop lijken te gaan zweven. De vorm van het kleilichaam, de terp zelf, wordt steeds zichtbaarder. Door de poort sla je rechtsaf het open paviljoen - de zuilengang - in. Het oogt als een laan met bomen aan weerszijden. De hoogte verandert van circa 6-7 meter naar op de top 1 meter. De ring wordt een balustrade om op te leunen en van het 360 graden panorama te genieten. In de Terp bevindt zich een cirkel van banken om nog verder de wereld, en vooral de wind, te verlaten. Het pad omhoog is als een levenspad. Hoe meer je naar binnen gaat, hoe meer je ook buiten komt te staan. Het perspectief tussen de zuilen, als vensters op de wereld om je heen, verandert permanent.'

Zo zag dat ontwerp er visueel uit:

Het uiteindelijke beeld:

Vervolg ontwerp:

'De ringen symboliseren het huwelijk tussen mens en natuur. Middels tekst, gegraveerd in de twee ringen, maken onder andere de bewoners hun liefde, herinneringen en toekomstvisioenen voor 'hun' terp en dit huwelijk kenbaar. De binnenring verhaalt over de mensen. De buitenring beschrijft het landschap.'

Dit werd de uiteindelijke tekst:

DIT LAND ONS WAD
GEVORMD DOOR WATER, WIND EN TIJ
DE VERTE DICHTBIJ
MET UITZICHT OP TIJD
DE TERP OPGEWORPEN
MET DE MOED DER ONZEKERHEID
WAAR GETIJ BEPAALT
WAAR DE ZEE HET LAND KUST
WAAR ONEINDIGHEID TASTBAAR IS
HOARIZONBREED EN HIMELHEECH
DOOR HARD WERKEN GEWONNEN
WAAR ONZE SPEELTUIN LAG
MIDDEN YN DE TAKOMST

1.2.4 Versterken natuurwaarden

Het bouwen in een gebied als een kwelder heeft impact op de directe omgeving. De uitgevoerde *Natuurtoets Terp fan de Takomst* concludeerde dat er geen negatieve effecten op de flora en fauna te verwachten zijn. Wel is ter compensatie van het grondverlies een aantal natuurmaatregelen genomen, waaronder het baggeren van de sloten van de zomerpolder, het maken van natuurvriendelijke oevers, het lokaal verjongen van de kweldervegetatie en het greppelen van de kwelder. De vereiste (natuur)monitoring zal door het Waddenfonds worden opgepakt (zie ook punt 3.2.2 ad 4).

1.2.5 Uitvoering bouw / duurzaamheid

Voor het uitvoeren van het grondwerk en het plaatsen van de kolommen, ringen en banken werd een aanbesteding gedaan onder vier grote regionale aannemers met ervaring in het buitendijks gebied. Waar mogelijk werden de dorpsbewoners, in de vorm van ZZP-ers en aannemers, betrokken bij kleinere onderdelen van de bouw. Ook zijn bepaalde zaken uitgevoerd door vrijwilligers. Waar mogelijk zijn duurzame bouwmaterialen gebruikt. Zo zijn voor de kolommen meerpalen hergebruikt en kregen hekken een nieuwe bestemming. Tijdens de bouw is grote voorzichtigheid betracht om geen sporen achter te laten in het landschap en waren de weersomstandigheden bepalend of er gebouwd werd of niet.

1.2.6 Toegankelijkheid

Tijdens het broedseizoen van 15 maart tot en met 15 juli is de Terp niet toegankelijk. Buiten het broedseizoen is, als het weer het toelaat, een elektrisch karretje beschikbaar voor mensen die slecht ter been zijn. Dit karretje wordt beheerd in samenwerking met Kennis- en informatiecentrum Terp Hegebeintum.

2. PROJECTACTIVITEITEN

2.1. Voorbereiding

2.1.1 Vergunningen

De *Natuurtoets Terp fan de Takomst soortenbescherming* en de *Passende beoordeling Terp fan de Takomst* kwamen in mei 2018 gereed. In oktober 2020 volgde de provinciale vergunning, in mei 2021 de omgevingsvergunning van de gemeente Noardeast-Fryslân en de vergunning op grond van de Waterwet van Rijkswaterstaat (RWS) en tot slot in juli 2021 de watervergunning van het Wetterskip. De vergunning van RWS vergde een aanpassing van het plan. De aanpassing hield in dat aan de zeezijde van de terp de kwelder verdiept werd tot op het niveau waarop geen structuren meer zichtbaar waren. Deze aanpassing werd gedaan in overleg met It Fryske Gea en de Provincie Fryslân.

2.1.2 Start bouw 7 juli 2021

Met een startschot gaf de betrokken wethouder van de gemeente Noardeast-Fryslân het sein om vanaf het dorpsplein met paard en wagen en tractoren te vertrekken naar de locatie van de Terp.

Op deze dag speelden de kinderen van de Lagere School in Blije de hoofdrol. Met behulp van de directievoerder en GPS bepaalden zij waar de paaltjes moesten worden geslagen in de kwelder en vormden zij zo, samen met ouders en bezoekers, de contouren van de toekomstige *Terp fan de Takomst*.

Kunstenaar Ruud Reutelingsperger vertelde het achterliggende verhaal en noemde de Terp het achtste wereldwonder, wat door de kinderen met gejuich werd ontvangen. De bouw was eindelijk gestart, de planning was dat rond 1 oktober van hetzelfde jaar de Terp in volle glorie zou staan te prijken in het buitendijks gebied. Maar dat liep anders...

2.1.3 Dorpsoplevering 2 oktober 2021

De weersomstandigheden bepaalden namelijk bij voortduring de agenda. Het grondwerk kwam af, de kolommen werden geplaatst, maar daar bleef het bij in 2021. De vele regen in september maakte het onmogelijk om de ringen en banken te plaatsen, waardoor de geplande einddatum begin oktober niet kon worden gehaald. Zo liet de Terp vanaf het begin van de bouw zien waar het eigenlijk om gaat in dit project: het eeuwige samenspel tussen zee en land, waar niets gaat zoals de mens wil, in dit geval de projectgroep en de aannemer, maar waar de natuur regeert.

Maar ook al was de Terp nog niet helemaal af, de plek kon inmiddels wel bezocht worden. In afwachting van de officiële opening op 16 juli 2022 tijdens de Friese landschapstriënnale *Arcadia* besloot het bestuur van DorpsbelangBlije om de Terp alvast officieus in gebruik te nemen. Als symbool van de goede samenwerking hingen de directeur van It Fryske Gea en de voorzitter van Dorpsbelang Blije het klaphekje met IFG-logo in het nieuwe toegangshek.

Op de Terp werd getoast met een echt terpenslokje, waarna dorpsbewoners rvs-plaatjes met hun namen schroefden op de aanwezige piketpaaltjes. De pachter van het gebied kreeg een speciaal naamplaatje om zijn voorouders te eren, die generaties lang boerden op dit deel van het kweldergebied: *Jasper Theunis wie hjir de earste*.

2.2 Officiële opening 16 juli 2022

De organisatie van de officiële opening lag, op één onderdeel na, volledig in handen van de Dorpsbelang. Zij haakten een Werkgroep Opening aan de projectgroep, bestaande uit vertegenwoordigers van jeugdsoos 't Spoarke, de Multifunctionele Accommodatie en het bestuur. Doel was een programmering waar iedere inwoner van Blije zich in zou kunnen herkennen:

- De aftrap was vroeg in de ochtend: om 5.30 uur namen 22 deelnemers deel aan een yogasessie op de Terp, waarbij zij gezamenlijk de opkomende zon begroetten.
- Daarna vond een eerste kweldertocht plaats met 23 deelnemers, onder leiding van de bedenker van de Terp, tevens Wadloopgids.
- Zo'n 80 mensen ontbeten vervolgens op de Terp, begeleid door muziek. De mobiele zeefdrukkerij van Atelier Kleine-Lijn uit Blije maakte het mogelijk om een persoonlijk kaartje vanaf de Terp te versturen, voorzien van een speciaal ontworpen Terpenpostzegel. Het kaartje was gemaakt van handgeschept papier, vervaardigd uit kwelderplanten.
- Tijd voor het officiële gedeelte. Na toespraken van projectleider en kunstenaar werd de Terp overgedragen aan de directeur van It Fryske Gea. Daarna volgde de officiële opening door de directeur van de Waddenvereniging, waarna Shantikoor De Slykstappers zingend de verbinding herstelde tussen Blije en het Wad door het zingen van het lied *Blije Buitendyks*.
- In de middag bood Dorpsbelang Blije een lunch aan aan zo'n 40 genodigden in het Kennis- en Informatiecentrum Terp Hegebeintum. Een symbolische manier om de toekomstige samenwerking tussen de beide Terpen te laten zien.
- Iets later gingen gasten van Sense of Place in de Sint-Nicolaaskerk het gesprek aan over de toekomst van het gebied in het *Gesprek fan de Takomst* aan de hand van twee lezingen en interessante sprekers, onder leiding van een moderator.
- Hierna vond een fietstocht/excursie plaats, georganiseerd door It Fryske Gea, deels gecombineerd met een tweede kweldertocht.
- Tot slot verzamelden de dorpsinwoners zich omstreeks 21.00 uur opnieuw op de Terp om gezamenlijk de zon te zien onder gaan en te klinken op de Terp.

Het werd een uiterst geslaagde dag, waarin het dorp gezamenlijk ontdekte wat de betekenis van de Terp in hun dagelijks leven kan zijn. Een jaarlijks terugkerende toast bij zonsondergang na afloop van het broedseizoen is een van de ideeën. Er is zelfs iemand die er zou willen trouwen, er heeft inmiddels een intieme theatervoorstelling plaatsgevonden en een plaatselijke kerkdienst.

Het bestuur van de Dorpsbelang kijkt met grote tevredenheid terug. Dankzij de inzet van heel veel vrijwilligers heeft de *Terp fan de Takomst* een heel eigen gezicht gekregen.

2.3 Nominatie Gouden Piramide 2022

Op 13 juli 2022 werd bekend dat Dorpsbelang Blije met het Project Terp fan de Takomst was genomineerd voor de Gouden Piramide, de tweejaarlijkse Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap in de architectuur en gebiedsontwikkeling. De jury was van mening dat met deze terp en de omliggende kweldernatuur een spannende plek is ontstaan waar de werking van het getij zichtbaar en voelbaar is. Een referentie aan het verleden en tegelijk een appèl voor een toekomst waarin we weer moeten leren leven met het water. Dorpsbelang zocht de samenwerking met verschillende instanties, maar schroomde niet het heft in eigen handen te nemen toen het project dreigde te verzanden.

In totaal waren er 5 genomineerden. Dorpsbelang Blije moest het onder meer opnemen tegen de Stichting Nederlands Auschwitz Comité met het Nationaal Holocaust Namenmonument en de gemeente Groningen met de Grote Markt Oostzijde. In juni stonden laarzen bij de ingang van het toegangspad gereed om de jury mee te nemen naar de Terp. Ter plekke werd een terpenslokje genuttigd om de nominatie te vieren.

Op 13 oktober 2022 togen het bestuur van Dorpsbelang Blije en leden van de projectgroep gezamenlijk naar Den Haag voor de officiële prijsuitreiking. Daar riep de jury het Nationaal Holocaust Namenmonument tot winnaar uit van de Gouden Piramide 2022.

Op deze dag kwam tevens een documentaire gereed over de 5 genomineerde projecten en verscheen een publicatie met het juryverslag.

Uit het juryrapport:

‘Alleen al het idee baart opzien – een dorp dat zijn relatie met het omliggende landschap wil herstellen en landschapskunst inzet als middel daartoe. Het resultaat kan zich moeiteloos meten met land-art objecten die onder een meer doorgewinterd opdrachtgeverschap tot stand zijn gekomen. Wat de jury vooral trof was de overtuiging waarmee de Vereniging Dorpsbelang Blije e.o. het eigenaarschap over het idee terug in handen nam, nadat het vermalen dreigde te worden in de raderen van het publieke procesmanagement.’

‘De Vereniging Dorpsbelang Blije e.o. wilde de terp in de eerste plaats om het gevoel van collectiviteit en het besef van plaats bij de bewoners zelf te versterken, niet zozeer om toeristen te versterken, en dat is te prijzen. Het is de combinatie van actief, eigenzinnig, lokaal opdrachtgeverschap en de relevantie die het lokale ver te boven gaat, waarmee de Terp fan de Takomst de nominatie voor de Gouden Piramide verdiende.’

3. ORGANISATIE, FINANCIERING, COMMUNICATIE

3.1 Organisatie

Vanaf 2016 werd samen met Sense of Place hard gewerkt aan de planvorming, de voorbereidingen voor de vergunningverlening en het rondkrijgen van de benodigde financiën. De planning was om de *Terp fan de Takomst* in 2020 te bouwen. Doordat de situatie rondom Sense of Place onduidelijk was en de projectregie vanuit de provincie Fryslân stagneerde, besloot Dorpsbelang Blije als initiatiefnemer van het project begin 2020 de regie zelf ter hand te nemen. Met de mogelijkheid van een subsidie van het Waddenfonds zou de financiering voor 90% rond kunnen komen en bovendien liet de vergunningverlening op dat moment nauwelijks obstakels zien. Er was het vertrouwen dat er voldoende expertise en ervaring in het bestuur van de Vereniging was om de projectleiding zelf te organiseren. Het idee was om de administratieve, bouw- en financiële begeleiding bij een extern bureau te leggen. Door het genereuze aanbod van de gemeente Noardeast-Fryslân om de directievoerder om niet te leveren, werd echter besloten om de verdere administratieve en financiële begeleiding door de projectleider, de projectsecretaris en de penningmeester van de Vereniging te laten doen. Hierdoor werd het mogelijk om het nog bestaande tekort in het project op te vangen. Verdere deelnemers aan de projectgroep waren de beheerder van het gebied van It Fryske Gea, de kunstenaar van Observatorium en de adviseur van Sense of Place. Laatstgenoemde bewaakte de artistieke kwaliteiten van het project, maar maakte na het overlijden van founder Joop Mulder geen onderdeel meer uit van de projectgroep.

3.2 Financiering

3.2.1 Oorspronkelijke begroting en dekkingsplan

De oorspronkelijk begrote kosten van het project kwamen uit op € 887.373 inclusief vrijwilligersuren en inclusief BTW. Van dit begrote bedrag werd in het oorspronkelijke dekkingsplan in totaal € 800.337 gedekt (zie ook bijlage 10 van het projectplan en bijlage 3 hierbij). Over de dekking van de resterende 9,8% zou overlegd worden met de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM). Dit overleg leidde echter niet tot resultaat, wat tot gevolg had dat het project startte met een tekort ad € 87.036. Besloten werd om toch te beginnen, omdat bijna € 75.000 van het project ging om uitgaves na afloop van de bouw (onderhoud, evaluatie en monitoring).

3.2.2 Werkelijke uitgaven (inclusief vrijwilligersuren, inclusief BTW):

Kostensoort	Begrote kosten	Gerealiseerde kosten
Voorbereiding en ontwerp	€ 83.560	€ 72.330
Uitvoering en realisatie	€ 468.850	€ 394.759
Beheer en onderhoud	€ 50.000	€ 0
Impactmonitoring en evaluatie	€ 24.500	€ 17.520
Organisatiekosten	€ 11.750	€ 57.787
Onvoorzien	€ 44.706	€ 37.091
PR, Marketing, Communicatie	€ 20.000	€ 34.582
Adm, bouw- en fin. begel.	€ 30.000	€ 11.623
Subtotaal	€ 733.366	€ 625.694
Niet verrekenbare BTW	€ 154.007	€ 147.924
Totaal	€ 887.373	€ 773.618

De kosten inclusief vrijwilligersuren bedragen:	€ 773.618
De werkelijke kosten, dus exclusief vrijwilligersuren, bedragen:	€ 671.427

Toelichting resultaat (zie voor uitgesplitste bedragen bijlage 3):

Ad 1. + € 11.230: Bij het onderdeel Voorbereiding en Ontwerp waren de bestekskosten hoger dan geraamd en legeskosten vielen een stuk lager uit.

Ad 2. + € 74.091: Een goede vergelijking met de oorspronkelijke begroting is niet mogelijk, omdat de aanneemsom niet gesplitst kon worden conform de begrote kostensoorten. Duidelijk is dat de aanneemsom lager was dan de oorspronkelijke begroting, een aantal zaken is in eigen beheer gedaan door vrijwilligers, de piketpalen zijn geschonken door de aannemer. Een groot voordeel is geweest dat het hout voor de afdekkers toch besteld is, ondanks dat bleek dat de weersomstandigheden geen werkzaamheden meer toelieten. Door het vroegtijdig bestellen en opslaan van het hout kon een prijsstijging worden vermeden. De vrijwilligersuren op dit onderdeel vielen lager uit dan geraamd.

Ad. 3 + € 50.000: Aan het begin van het project werd duidelijk dat de grootste financier, het Waddenfonds, en daarmee ook de provincie Fryslân, geen subsidie gaf voor toekomstige onderhoudskosten. Besloten is daarom om voor deze kosten een andere oplossing te zoeken, buiten het bestek van dit project. De begrote € 50.000 viel hierdoor vrij.

Ad. 4 + € 6.980: Aan het einde van het project werd duidelijk dat het Waddenfonds de evaluatie en monitoring van alle door hen gesubsidieerde projecten in eigen hand heeft genomen. Daarmee is ook deze post vervallen, en daarmee ook de werkzaamheden. Daarnaast was in de oorspronkelijke begroting verzuimd om een post op te nemen voor het vergoeden van de inzet van uren van medewerkers van It Fryske Gea. Het Waddenfonds heeft in haar Wijzigingsbeschikking d.d. 19 oktober 2022 toestemming gegeven om dit bedrag te boeken op de post Impactmonitoring en evaluatie.

Ad. 5 -/- 34.627: De organisatiekosten vielen hoger uit dan verwacht. Dit heeft vooral te maken met de enorme inzet aan vrijwilligersuren vanuit het dorp. Vrijwel alle werkzaamheden, van notuleren, verslagen maken, schrijven nieuwsberichten en persberichten, vergunningen opstellen en aanvragen, tot het organiseren van de onofficiële en officiële opening is door vrijwilligers uitgevoerd. Het begrote bedrag aan vrijwilligersuren ad € 3.500 werd daardoor zeer ruim overschreden: € 52.745. Tot slot werden de post PR, marketing en communicatie en administratieve, bouwkundige en financiële begeleiding gezamenlijk niet overschreden. Hier werd een besparing geleverd door het projectmanagement ook volledig door vrijwilligers te laten uitvoeren. Dit was mede mogelijk omdat de gemeente Noardeast-Fryslân de directievoering verzorgde zonder daarvoor kosten in rekening te brengen.

3.2.3 Werkelijke dekking (= werkelijke inkomsten, inclusief vrijwilligersuren, inclusief BTW):

<i>Instantie</i>	<i>Beschikking</i>	<i>Ontvangen</i>	<i>Nog te ontvangen</i>	<i>Gewijzigde vaststelling Zie 3.2.4</i>
Waddenfonds	€ 500.000	€ 436.213	€ 63.787*	€ 461.926
Provincie Fryslân	€ 83.737	€ 66.990	€ 16.747*	€ 77.362
BPD	€ 48.400	€ 38.720	€ 9.680	€ 48.400
PBC	€ 15.000	€ 0	€ 15.000	€ 15.000
Mondriaanfonds	€ 75.000	€ 71.250	€ 3.750	€ 75.000
Gem NO Fryslân	€ 15.000	€ 15.000	€ 0	€ 15.000
Vitale Waddenkust	€ 2.113	€ 2.113	€ 0	€ 2.113
Totaal	€ 739.250	€ 630.286	€ 108.964	€ 694.801

*Definitieve vaststelling is afhankelijk van werkelijk gemaakte kosten plus gemaakte vrijwilligersuren.

3.2.4 Gevolgen voor vaststelling subsidiebeschikkingen

Het uiteindelijke positieve resultaat ad € 43.316,58 heeft gevolgen voor de definitieve vaststelling van de diverse subsidiebeschikkingen. Het Waddenfonds en de Provincie Fryslân zijn bij hun toekenning uitgegaan van een vast percentage, samen 69,71%. De resterende 30,29% hebben wij als volgt evenredig over de overige subsidiegevers verrekend.

Fondsen	Te ontvangen	%	Terug te betalen
Waddenfonds	€ 461.927,03	59,71	€ 25.864,33
Provincie Fryslân	- 77.361,75	10	- 4.331,66
BPD Cultuurfonds	- 48.400,00	9,3899	- 4.067,38
Prins Bernhard Cultuurfonds	- 15.000,00	3,029	- 1.312,06
Mondriaanfonds	- 75.000,00	14,539	- 6.297,88
Gem.Noardeast-Fryslân	- 15.000,00	3,029	- 1.312,06
Vitale Waddenkust	- 2.113,00	0,3029	- 131,21
		100%	€ 43.316,58

Aan de subsidiegevers zal voorgesteld worden om dit bedrag volgens een evenredige sleutel te verrekenen.

3.3 Communicatie

Met het in de begroting gereserveerde bedrag voor PR, marketing en communicatie werden de nodige persberichten uitgebracht, werden 10 nieuwsbrieven gemaakt die in Blije en omgeving huis aan huis werden verspreid, werden fotoreportages en de eerder genoemde documentaire gemaakt en werd vooral de feestelijke opening op 16 juli 2022 vormgegeven. Wat persberichten, foto's en documentaire betreft gebeurde dit in nauwe samenwerking met Merk Fryslân. De verwachting was dat het project als onderdeel van de Friese triënnale gebruik zou kunnen maken van de communicatiekanalen van Arcadia, maar dit bleek niet zo te zijn. De publicaties in de kranten, de uitzendingen op onder andere Omrop Fryslân en de Duitse televisie, de uitingen op social media, de gestage dagelijkse stroom bezoekers en las but not least de nominatie voor de Gouden Piramide laten zien dat de Terp nu al aan de beoogde doelen voldoet (zie voor een overzicht van de persuitingen in de kranten bijlage 1). Daarnaast:

- ontstond er een nauwe samenwerking met Kennis- en Informatiecentrum Terp Hegebeintum, jaarlijks goed voor 8.000 bezoekers. De folder van de historische wandel- en fietsroute van Historische Terp naar Terp van de Toekomst is verkrijgbaar bij de informatiebalie en zal dit jaar worden aangepast aan de nieuwe situatie (bijlage 2). Deze folder is ook bij horecagelegenheden, supermarkten, VVV Dokkum en Leeuwarden, gemeentehuizen e.d. verkrijgbaar. Tevens is de folder te downloaden op de eigen dorpswebsite en diverse wandelpagina's.
- wordt dit jaar bekeken of vanuit het Kennis- en Informatiecentrum Terp Hegebeintum dagarrangementen naar de Terp kunnen worden aangeboden, die gebruik maken van de uitgezette route.
- besteden Sense of Place, Merk Fryslân, It Fryske Gea en Dorpsbelang Blije aandacht aan de *Terp fan de Takomst* op hun website. It Fryske Gea organiseert tevens excursies naar de Terp.
- heeft de projectgroep namens Dorpsbelang Blije een aansprekend filmpje laten maken over de totstandkoming van de Terp en de betekenis ervan voor Blije, zie https://drive.google.com/file/d/1-2ZVXfWaH0ZX_QykLI8cAed2-RkjEw0I/view?usp
- heeft het projectbureau van de Gouden Piramide een korte documentaire gepubliceerd over de *Terp fan de Takomst*: <https://youtu.be/RPIXIWekBLQ>

4. RESULTAAT

4.1 Behaalde doelen en terugblik

Het bestuur van de Vereniging Dorpsbelang Blije e.o. is meer dan tevreden. Met de realisatie van de *Terp fan de Takomst* is de droom van de inwoners van Blije uitgekomen. Bovendien is dit gelukt conform het ingediende ontwerp en de verleende vergunningen en bleven de kosten ruim binnen het begrote budget. In het buitendijks gebied bij Blije staat nu een prachtig kunstwerk, passend in het landschap. De connectie van Blije met het wad is weer duidelijk aanwezig en voelt zo natuurlijk, dat het lijkt alsof deze nooit is weggeweest. De inwoners hebben in een gezamenlijke inspanning samen hun leefomgeving op een kwalitatieve manier beschermd en verfraaid, de culturele waarde ervan verdiept en de natuurlijke waarden versterkt. Via de *Terp fan de Takomst* vertellen ze het verhaal van onze ontstaansgeschiedenis, het verhaal dat hen met elkaar, maar ook met andere Nederlanders verbindt. Hier is de relatie tussen mens en natuur voelbaar aanwezig. Blije heeft hiermee een magneet in het landschap gezet die het wad op een laagdrempelige en natuurvriendelijke manier toegankelijk maakt. De Route Van Historische Terp naar Terp van de Toekomst brengt wandelaars en fietsers van Kennis- en Informatiecentrum Terp Hegebeintum naar de *Terp fan de Takomst*. Daarnaast zal de Terp een belangrijk en iconisch onderdeel worden van de route langs de verschillende kunstwerken die Sense of Place langs het wad ontwikkelt. Zo trekt de Terp nieuwe bezoekers naar de regio die meer waardering en sterkere verbinding voelen voor het gebied en haar inwoners.

Er is echter geen sprake van een 'eind'-product: de Terp staat in een ontzettend dynamisch landschap, de getijden hebben invloed op het kunstwerk. Per winterseizoen staat het kunstwerk zo'n 4 tot 6 maal in het water. Deze unieke eigenschap van een terp in het buitendijkse gebied maakt dat het kunstwerk leeft. Bij hoog water wordt er een laagje slib afgezet, bij storm slaat er misschien een deel weg. Het bouwwerk zal invloed hebben op hoe het landschap eromheen verandert, maar daarbij zelf ook continu aan verandering onderhevig zijn.

Het jaar 2022 markeert zo een nieuwe episode in de buitendijkse activiteiten van de Friezen. Het project geeft daarbij nieuwe betekenis aan het woord 'terpen': Ik terp, wij terpen. Want nieuwe beelden hebben nieuwe woorden nodig. Het woord 'polderen' ontstond uit de 'strijd' tegen het water. Men moest gezamenlijk de handen ineenslaan en in overleg dijken en dammen bouwen en deze samen onderhouden. 'Terpen' gaat in plaats van *tegen*, over bouwen *met* de natuur.

En dat is wat Dorpsbelang Blije, de Projectgroep Terp fan de Takomst, de inwoners van Blije samen met Observatorium, Sense of Place, It Fryske Gea en andere partners hebben gedaan: we hebben geterpt en dat heeft een Terp opgeleverd: de *Terp fan de Takomst*.

De publicaties in de kranten, de uitingen op social media, de gestage dagelijke stroom bezoekers en las but not least de nominatie voor de Gouden Piramide laten zien dat de Terp nu al aan de beoogde doelen voldoet.

4.2 Monitoring en evaluatie

In het oorspronkelijke projectplan met bijbehorende begroting werd ervan uitgegaan dat Sense of Place de professionele aanpak van monitoring en evaluatie voor haar rekening zou nemen. De natuurmonitoring zou na de oplevering in handen komen van It Fryske Gea. Voor beide activiteiten was een bedrag opgenomen in de begroting. In samenspraak met het Waddenfonds worden de (natuur)monitoring en evaluatie nu uitgevoerd c.q. georganiseerd door het Waddenfonds zelf.

4.3 Successen en leerpunten

4.3.1 Successen

- Na een spectaculaire opening staat de *Terp fan de Takomst* majestueus te prijken in het buitendijkse gebied. Het gestelde doel: het herstellen van de verbinding tussen dorp en Waddene is gerealiseerd. De inwoners van Blije zijn trots: op hun dorp, het buitengebied en hun geschiedenis.
- Dat dit is gelukt na alle tegenslagen in het begin en in een gebied met Wereld Erfgoed Status mag bijna een wonder heten. Dat het project van de grond kwam is te danken aan de beslissing om als dorp de regie in zijn geheel over te nemen. Waar een klein dorp groot in kan zijn!
- En natuurlijk is daar de nominatie voor de Gouden Piramide, Rijksprijs voor inspirerend opdrachtgeverschap. Het grootste compliment dat een opdrachtgever kan krijgen en het grootste bewijs dat het project is geslaagd.
- Door een strakke financiële sturing door de projectleiding, de inzet van de gemeente en zoveel vrijwilligers(uren) is het project ruim binnen het begrotingsbudget gerealiseerd.

4.3.2 Leerpunten

- Een project als de *Terp fan de Takomst* heeft 'bevlogen eigenaren' nodig.
- Deelnemers moeten jarenlang betrokken willen zijn.
- Het is belangrijk om onderscheid te blijven maken tussen 'de (politieke) top' en 'de gewone ambtenaar'. De laatsten willen over het algemeen graag meewerken, maar zijn gebonden door de waan van alledag.
- Met enthousiasme, uithoudingsvermogen en een grote liefde voor een onwaarschijnlijk mooi natuurgebied bereik je samen veel.
- Bij een project als het onze moet je meebewegen met het tij: niets gaat conform planning, het weer, de zee, de natuur zijn de baas.
- Achteraf gezien had het bestuur van de Vereniging duidelijker moeten uitspreken dat het omarmen van Sense of Place door de provincie consequenties heeft.
- Heel belangrijk: de subsidiegevers geven altijd geld voor de uitvoerende fase. Maar ook voor de voorbereidingsfase is geld nodig. Hierdoor dreigen Sense of Place initiatieven van andere dorpen in deze regio stranden. De betrokken externe instanties moeten daar lering uit trekken.
- Vaak wordt een deel van de subsidie pas uitbetaald na afronding van het project. Een kleine Vereniging als die van Blije kan met € 2.000 contributie per jaar helemaal geen geld voorschieten. Ook dat moet anders.
- En tot slot: beheer en onderhoud van een kunstwerk horen er na oplevering ook bij. In het geval van de *Terp* is dit dankzij It Fryske Gea goed geregeld, maar tal van andere projecten dreigen vanwege dit onderdeel te stranden.

5. TOEKOMST

Met het opstellen van dit eindverslag zit het laatste onderdeel van de werkzaamheden van de projectgroep *Terp fan de Takomst* er op. De projectgroep heeft zichzelf in oktober 2022 officieel opgeheven.

Maar de *Terp fan de Takomst* blijft, het is in feite een voortdurend project met een gegarandeerde looptijd voor een langere periode. Vanaf 16 juli 2022 draagt natuurorganisatie It Fryske Gea de officiële verantwoordelijkheid voor het eigendom en beheer van de *Terp*. Bij het beheer krijgt IFG ondersteuning van de pachter die de grond gebruikt voor het beweiden van zijn schapen. In het jaarlijkse pachtcontract zijn hierover afspraken gemaakt. Daarnaast zijn er korte lijnen naar Dorpsbelang Blije voor het organiseren van ondersteuning bij kleinschalige werkzaamheden in het periodieke onderhoud.

IFG en Dorpsbelang Blije zitten samen in de nog op te richten Beheergroep *Terp fan de Takomst*,—naast mogelijke vertegenwoordigers van Kennis- en Informatiecentrum *Terp Hegebeintum*, RWS, de Vogelbescherming, Observatorium en vrijwilligers op het gebied van excursies. Jaarlijks vindt een startmoment plaats met het bestuur van Dorpsbelang Blije: welke taken liggen er voor het komende beheerseizoen? Ook is dit het moment voor een korte evaluatie, hoe verliep het in het voorgaande jaar in het veld? Tussentijds vindt indien noodzakelijk overleg over het dagelijks beheer tussen de beheerder van It Fryske Gea en een contactpersoon namens Dorpsbelang.

Of deze Beheergroep ook een functie gaat vervullen in het bepalen van de programmering van evenementen op de *Terp* moet nog nader worden uitgewerkt. Een succesvolle eerste voorstelling, KAAP van de Peergroep, heeft inmiddels plaatsgevonden. Met It Fryske Gea is afgesproken dat in 2022 en 2023 drie evenementen mogen plaatsvinden van maximaal 100 bezoekers, één georganiseerd vanuit het dorp Blije, één vanuit Sense of Place, één nog nader te bepalen. Daarnaast is een viertal kleine excursies van maximaal 40 deelnemers mogelijk. In een document zal nader worden uitgewerkt wat kan en mag op de *Terp*.